

HARAKAT FE'LLARINING TURLI TILLARDAGI SEMANTIK VA
PRAGMATIK XUSUSIYATLARINI O'RGANISH

Guliston davlat universiteti
mustaqil izlanuvchisi
R.Inomov

Annotatsiya. Ushbu maqolada nutqning pragmatik tomoni muloqot xulqi etiketlarida aniq namoyon bo'ladi. Aytaylik, «Qandaysiz?», «Ishlar qalay?», «Omonmisiz?» kabi savollarga, odatda, «Yaxshi», «Rahmat», «Shukur», «Yomon emas», «Bo'ladi», «Joyida» kabi nutqiy etiketlar – tasdiq ma'nosining biror turi orqali javob beriladi. Umuman olganda harakat fe'llarining semantik va pragmatik xususiyatlari nutq orqali ifodalanishi tasvirlabg berilgan.

Kalitv so'zlar: nutq, semantik jihat, pragmatic jihat, pragmema, nutqiy faoliyat, lisoniy ifoda, nutqiy akt, lisoniy tuzilma.

M.N.Epshteyn pragmema atamasini baholovchi ottenkaga ega bo'lgan uslubiy bo'yoqdor so'zlarga nisbatan qo'llaydi. Olim leksemalarni baholovchi xususiyatga ega / ega emasligi nuqtayi nazaridan uch guruhga ajratadi: a) 1-guruh – baholovchi munosabat ifodalanmaydigan neytral so'zlarni kiritadi: uy, kitob, tilshunoslik, yashil, ko'rmoq kabi. b) 2-guruh – ma'nosida baho ottenkasi bo'lsa-da, bu baho, aynan, kimga yoki nimaga, qaysi obyekt yoki hodisaga tegishli ekanligi ifodalanmagan so'zlar: yaxshi, yomon, foydali, zararli, joziba, daxshat kabi. c) 3-guruh – obyektiv va baholovchi ma'nolar bir-biriga qorishiq holda ifodalangan so'zlar. Masalan, obro'sizlantirish so'zi «sharmanda qilmoq», «yuzini yerga qaratmoq» ma'nolarini anglatadi va shu bilan birga bu harakatga salbiy baho berib, kimdir adolatsiz, nohaq obro'sizlanganligini ko'rsatadi. «Qoralamoq» obro'sizlantirish bilan bir xil obyektiv ma'noga ega, lekin berilgan harakatga ijobiy baho beradi. Kontekstda biz bu so'z nimani anglatishiga rozi ekanligimizni bildiramiz: kimdir o'z jinoyati, huquqbuzarligi yoki tajovuzkorligi uchun haqli ravishda qoralangan. Uchinchi guruhga tegishli so'zlarda obyektivlik va baholanish birbiriga bog'lanib, pragmema hosil qiladi. Ularning leksik ma'nosida semantik jihat – so'zning belgilangan hodisaga munosabati va pragmatik jihat – so'zlovchining xabar mazmuniga munosabati o'zaro uzviy bog'liqdir. Shu tariqa, so'zning semantik asosini pragmatik funksiyasi bilan birlashtirish leksik tizimning qiziq xususiyatidir. V.G.Gak, B.Y.Norman, M.N.Epshteynning nazariy fikrlariga hamda pragmatik tamoyillarga tayangan holda, fikrimizcha, pragmema tushunchasini kengaytirish hamda sintaktik qurilmalar pragmatic mazmunini ifodalovchi implitsit sintagmalarga nisbatan ham qo'llash maqsadga muvofiqdir. K.Susov tilshunoslikda pragmatik yo'nalish shakllanishining ilk bosqichlarida K.Byulerning nazariy qarashlari muhim ahamiyatga ega ekanligiga alohida urg'u beradi: «Avstriyalik psixolog K.Byuler asarlari, ayniqsa, uning «Til nazariyasi: Tilning reprezentativ funksiyasi» nomli fundamental tadqiqoti tilshunoslikda pragmatika atamasini qo'llamagan va alohida

soha sifatida ajratishga urinmagan holda, pragmatik g'oyalarni shakllantirishda salmoqli rol o'ynaydi. K.Byuler til haqidagi fan tamoyillarini empirik umumlashmalarga asoslangan aksiomalar majmuyi sifatida shakllantirdi. U ikki nutqiy va ikki lisoniy shakllar o'rtasidagi farqni taklif qildi, til belgilarining asosiy vazifalarini tavsifladi, har xil turdagi, xususan, indikator maydoniga kiritilgan belgilar xususiyatlarini ko'rib chiqdi. Uning asarlari ko'p jihatdan til pragmatikasi talablariga javob beradi. Ehtimol, shular asosida zamonaviy tilshunoslikda faol muhokama qilinayotgan gap va jumla, boshqa ma'noda – haqiqiy va virtual gap o'rtasidagi farqni ifodalash mumkin¹». K.Byulerning tilga faoliyat usuli sifatida yondashuvi o'ziga xosdir. Bunda u to'rt obyektini ajratadi: d) H – nutqiy faoliyat (sprechhandlung); e) W – lisoniy ifoda (sprachwerk); f) A – nutqiy akt (sprechakt); g) G – lisoniy tuzilma (sprachgebilde). Birinchi dixotomiyada bo'linish asoslari quyidagicha tasniflanadi: I. Subyekt bilan bog'liq hodisa sifatida. II. Subyekt bilan aloqasi bo'lmagan hodisa sifatida. Ikkinchi dixotomiyada hodisalar quyidagicha farqlanadi: 1) quyi darajasi bo'lgan nutqiy faoliyat va lisoniy vositalar; 2) yuqori darajasi hisoblangan nutqiy akt va lisoniy tuzilmalar.¹

Nutqiy muloqot jarayonida belgilar va belgi shakllari muayyan rollarni bajaradi. Byulerning so'zlariga ko'ra, til ishlash jarayonida belgini jo'natuvchi, belgini qabul qiluvchi hamda obyektlar va vaziyatlar maydoni (holatlar)ni bog'laydi. U uch tomonlama funktsiya bajaradi. Ta'kidlash joizki, Ch.S.Pirs, C.U.Morris, R.Karnap, K.Byuler tadqiqotlari semiotikaning rivojlanishi va pragmatikaning shakllanishida asos bo'lsa-da, ammo hali muloqot jarayoni muammolari til belgilar faoliyati sifatida deyarli qo'yilmagan edi. Til falsafasi jiddiy ravishda lingvistik semantikaning qiziqish doirasiga kirib keldi va shu bilan birga ko'plab lingvistik muammolar, xususan, jonliso'zlashuv nutqi, til ifodalarining cheksiz o'zgaruvchanligi, bilvosita ifodalash usullari, «jiddiy bo'lmagan» nutqiy faoliyat turlari (kinoya, hazil, yolg'on, xushomad, til orqali manipulyatsiya qilish va boshqalar) bilan bog'liq muammolarni hal qilishda muloqot jarayoniga faoliyat sifatidagi yondashuv g'oyalarni olib keldi. Shu tariqa, ko'plab fanlararo tushunchalar falsafa, mantiq, tilshunoslik, sotsiolingvistika, etnolingvistika, sun'iy intellekt, kognitiv psixologiya, psixolingvistika, kognitiv semantika va boshqa soha vakillarining birgalikdagi munozaralarida aniq muhokama qilina boshladi. Bunday o'zaro ta'sir natijasida, va birinchi navbatda, til falsafasi va tilshunoslik hamkorligida lingvistik ma'no hodisasiga harakat va mazmun sintezi yondashuvi sodir bo'ldi. Bu sintez asosida pragmatika nisbatan mustaqil fan sifatida vujudga keldi¹. Ma'lumki, har qanday til birligining funksional qo'llanishi nutqiy faoliyat natijasida ma'lum bir ichki qonuniyatlar va me'yorlar asosida aktuallashadi. Agar ana shu birliklar diskursiv vaziyat talabi bilan yoki kontekstdagi vazifasiga ko'ra chetga og'ish yuz bersa, albatta, pragmatik tahlilga ehtiyoj paydo bo'ladi. Muloqot jarayonida qo'llanilayotgan til birliklarining tinglovchiga ta'siri masalasida diskursiv

¹ Сусов И.П. Лингвистическая прагматика. 2006 // <https://studfile.net/preview/9932129/>. 2 Трошина Н.Н. Карл Бюлер // <https://cyberleninka.ru/article/n/karl-byuler>.

vaziyatning intralingvistik va ekstralingvistik omillari til funksiyasi tabiatini belgilaydi. Pragmalingvistik tadqiq jarayonida muayyan diskursiv vaziyatda, aynan, til funksiyalari qay darajada amal qilayotgani tahlilga tortiladi, ularning muloqot samaradorligi / samarasizligidagi o'rnini va roli o'rganiladi. Funksional nuqtayi nazardan til tizimi ko'p o'lchovli tuzilma bo'lib, matn yoki diskurs mohiyatiga ko'ra turli rakurslarda o'ziga xos jihatlari bilan farqlanadi. Shuning uchun ham til funksiyalarini tasniflashda turlicha yondashuvlar mavjud.²

Yu.D.Desheriyev til funksiyalarini sotsiolingvistik nuqtayi nazardan quyidagilarga ajratadi: 1) kommunikativ funksiya; 2) ijtimoiy funksiya; 3) ekspressiv funksiya; 4) estetik funksiya; 5) gnoseologik funksiya. K.Byuler muloqot jarayonida til belgilarining turlicha yo'naltirilganligi nuqtayi nazaridan 1) ekspressiv; 2) apellyativ; 3) reprezentativ funksiyalarini alohida ajratib ko'rsatadi. R.Yakobson esa muloqot jarayonidagi til funksiyalarini quyidagicha tasniflaydi: Emotsional (ekspressiv) funksiya – bu adresatga qaratilgan funksiya, uning maqsadi bildirilayotgan fikrga so'zlovchi munosabatini ham to'g'ridan-to'g'ri ifodalashdir. «Muloqot nafaqat axborotning mantiqiy mazmunini, balki gapirayotgan shaxsning ruhiy holatini, hissiyotini, istaklarini ham ifodalashi mumkin. Bunday holatlarda til o'zining emotiv (emotsional-ekspressiv) funksiyasini bajarishga kirishadi²». R.Yakobsonning so'zlariga ko'ra, «bu qabul qiluvchining histuyg'ulariga ta'sir qilish istagi bilan bog'liq». Tilning hissiy qatlami, asosan, barcha gaplarga ma'lum ohang beradigan undov so'zlar bilan ifodalanadi. Yakobson Stanislavskiyning teatr amaliyotidan misol keltiradi. Moskva badiiy teatrida o'tkazilgan kastingda rejissyor «bugun oqshomda» birikmasidan ekspressiv mohiyatini o'zgartirgan holda 40 ta turli ifoda tuzish vazifasini qo'yadi. Shu bilan birga, tomoshabinlar kontekst mazmunini faqat bu so'zlarning intonatsion jilolanishi asosida ochib berishlari kerak edi³. Konativ (qabul qilish) funksiya – adresatga yo'naltirilgan funksiya. Bu kayfiyat yoki vokativ shakl bilan ifodalanishi mumkin. Gapning ifoda qoidalariga bo'ysunmaydi, uzatilayotgan ma'lumot xususida hech qanday shubha ifodalanmaydi.³

Referentiv (kommunikativ) funksiya – so'z borayotgan obyekt bilan bog'liq funksiya. Bu funksiya xabarning referent yoki kontekstga aloqasi bilan bog'liq. Fatik funksiya – muloqot o'rnatish, ya'ni kommunikatsiyaning ishlashi, qabul qiluvchi bilan o'rnatilgan muloqot mavjudligini tekshirish zarurati. Bu nazorat salomlashuv, hol-ahvol so'rash, tabrik kabi ritorik shakllar almashinuvi orqali amalga oshiriladi, uning yagona vazifasi muloqotni saqlab qolish va qo'llab-quvvatlashdir. Metatil (talqin funksiyasi) funksiya – bu ifodalangan sintaktik qurilma bilan ifoda mazmuni mutanosibligini belgilaydigan funksiya. «Tilning metalisoniy funksiyasi atamasi, boshqacha aytganda, «nutq materialini izohlab gapirish» degan ma'noni anglatadi» 1. Poetik funksiya – bu muloqotning boshqa komponentlariga emas, balki xabarning

² Сусов И.П. Лингвистическая прагматика. 2006 // <https://studfile.net/preview/9932129/>.

³ Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка. – М., 1993. – С. 12-14. Bushuy T.A., Safarov Sh.S. Til qurilishi: tahlil metodlari va metodologiyasi: ilmiy nashr. – Toshkent: Fan, 2007. – B. 21. 3. [https://wiki2.org/ru/Функции_языка_\(Якобсон\)](https://wiki2.org/ru/Функции_языка_(Якобсон))

o'ziga e'tibor qaratishni bildiruvchi funksiya. R.Yakobson bu funksiyani badiiy matnda eng muhim vazifa deb biladi. T.A.Bushuy, Sh.S.Safarovlar uni estetik funksiya deb nomlaydilar². V.P.Danilenkoning V.Gumboldt va B.Malinovskiy fikrlariga tayangan holda qayd etgan til funksiyalari tasnifi umumfalsafiy tushunchalar anglanmasi sifatida lingvopragmatik tamoyilga ancha yaqin keladi. Shu jihatdan uning nazariy fikrlarini ma'qullaymiz. V.Gumboldt tilning kognitiv funksiyasini ta'kidlab, uning boshqa vazifalarini ham unutmagan. Tilning kommunikativ funksiyasini talqin qilar ekan, xususan, nutqiy muloqot jarayonida odamlar o'rtasida har doim ham to'liq o'zaro tushunish ro'y beravermasligini ta'kidlaydi, chunki so'zlovchi va tinglovchi olam haqida individual tasavvurga ega. Tilshunos olim tilning pragmatik funksiyasi haqidagi fikrlarni ham taqdim etadi. Bu funksiyaning mohiyati shundaki, odamlar bir-birlarini harakat qilishga undash uchun tildan foydalanadilar. Boshqacha aytganda, so'z muloqotga va kommunikativ funksiya pragmatik funksiyaga tomon boradi. Tilning pragmatik funksiyasi XX asrda lingvofalsafiy jihatdan alohida mavzuga aylandi. Bu yo'nalishda B.Malinovskiyning ishlari diqqatga sazovor. Uning fikricha, pragmatik funksiya til uchun asosiy vazifadir. Bu, ayniqsa, bolalar tilida yaqqol seziladi. Bola tildan, asosan,⁴ pragmatik sabablarga ko'ra foydalanadi: u til yordamida kattalarni o'ziga kerakli harakatlarni qilishga undaydi. Shuni aytib o'tish joizki, V.P.Danilenko tilning pragmatik funksiyasini ko'proq insonni harakatga keltiruvchi, qandaydir faoliyatga yo'naltiruvchi hodisa sifatida baholaydi. Shu ma'noda V.Kojinovning quyidagi fikrlarini keltiradi: «Bizning ongimizda inson faoliyati va so'zning o'zaro yuzaki va mexanik qarama-qarshiligi xususidagi fikr mustahkam o'rnashib qolgan. Ko'p yoki kam energiya sarflanishi bilan bog'liq mushaklar harakati, haqiqatan, nimanidir o'zgartiradi; so'z ham, aytaylik, havoning silkinishi tarzida faqat fikr yoki xohishning ifodasi sifatida yuzaga keladi va amaliy faoliyat hisoblanmaydi. Shu bilan birga, ular, masalan, qo'mondon, kema kapitani, muhandis va boshqa ko'plab kasb vakillari faoliyati so'z orqali og'zaki ko'rsatmalar berishdan iborat bo'lishi mumkinligini unutishadi. ...So'z, nutq – inson faoliyatining to'laqonli shakllaridan biri ...chindan ham dunyoni o'zgartiradigan faoliyat. Har qanday nutq o'zgarishga, o'zgartirishga qaratilgan: agar gap biror narsani yaratish jarayoniga qaratilgan bo'lsa – narsaning holatini o'zgartirish yoki siyosat, mafkura, fan, ijtimoiy hayot va va boshqalarda – odamlarning narsalarga va bir-biriga bo'lgan munosabatini o'zgartirish. Nutqning pragmatik funksiyasi– bu boshqa odamning har xil pragmatik o'zgarishlarga asoslangan ijtimoiy, ruhiy holati, kommunikativ niyatini tushunish uchun nutqning ijtimoiy, hissiy va kommunikativ funksiyalaridan foydalanish; metapragmatik tushuncha; kommunikativ mahsuldorlik. Nutqiy, paralingvistik va ekstralingvistik komponentlardan iborat³. Psixolog A.I.Melyoxin pragmatik funksiyaning to'liq amalga oshishi pragmatik kompetensiya darajasi bilan

⁴ Бушуй Т.А., Сафаров Ш.С. Ко'rsatilgan manba. – Б. 21. 2 Бушуй Т.А., Сафаров Ш.С. Ко'rsatilgan manba. – Б. 21-22. 3 Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М., 1984. – С.77.

bog'liqligiga e'tibor qaratadi va quyidagi rasmda pragmatik funksiyani yuzaga keltiruvchi diskursiv vaziyatning barcha omillarini jamlashga harakat qiladi.⁵

Tilda har doim ikki tomonning bo'lishi shart: tashqi – moddiy, artikulyativ-akustik kompleks bilan bog'liq va ichki – nomoddiy, ma'no bilan bog'liq. Birinchisi, nutqni belgilar orqali idrok organiga yetkazuvchi, busiz nutqiy muloqotni tasavvur qilib bo'lmaydi; ikkinchisi tafakkur bilan bog'liq mazmun bilan belgilanadi. Matnning lingvopragmatik tadqiqi. Matnning o'ziga xos xususiyatlari uning yashirin ma'nolarini o'rganishda samara berishi tabiiy. Ularni idrok etish va tushunish uchun lisoniy qobiliyat bilan birga ong'dagi umumiy bilimlar zaxirasi ham harakatga keladi. N.D.Arutyunovanning fikricha, ayrim hollarda nutqiy vaziyat taqozosi bilan pragmatik mazmunni «o'rab», «yashirib» ifodalash talab etiladi. Yashirin ma'no va gapning ifodasi o'rtasida har doim ham bog'liqlik bo'lishi shart emas.⁶ Shunday qilib, so'zlovchining maqtanishi, adresatning g'ururiga putur yetkazadigan yoki unga xushomad qiladigan nutqiy ifodalarga ham tegishli. Boshqalarning sirlarini surishtirish va oshkor qilish, shubhasiz, cheklovlarga bo'ysunadi, lekin bu haqiqatni aytish talabiga javob beradi. Boshqa tomondan, yashirib aytilgan ifodalar har doim ham kommunikativ tartibdan chetga chiqmaydi. Agar o'zgartirib aytilgan ifodalar «tinchlantiruvchi» turdagi «aytaylik», «taxminimcha» kabi kirishlar, «tasavvur qilaylik», «o'ylab ko'raylik» kabi gipotezalar tuzish yoki gap muallifiga nisbatan ochiq terapevtik funktsiya bajarish nutqiy faoliyatning qonuniy komponentini tashkil qiladi. Bunday fe'llar jumlaning mazmuni voqelik bilan mos kelmasligini ochib beradi. Nutqiy vaziyatga ko'ra ochiqchasiga gapirish noqulay vaziyatga olib kelishi mumkin. M.Hakimov implikasiya tushunchasini ifodalash uchun «umumyashirin» atamasini qo'llaydi va yashirin ma'nolarning barchasini qamrab olishini, lekin o'zbek tilida bu borada umuman tadqiqodlar olib borilmagan bo'lsa-da, mumtoz adabiyotga oid nazariy manbalar bu yo'nalishga oid faktik materiallarga nihoyatda boy ekanligini ta'kidlaydi. Implikasiya masalasiga birinchilardan bo'lib, N.A.Panina e'tibor qaratadi (1979). «Implitsitlik gapning ma'nosini bilvosita anglash va undan qo'shimcha axborotlarni olish imkoniyatidan iborat». I.V.Arnold implikasiyada «mikrokontekstda paydo bo'lgan va til birliklari bilan bevosita ko'rsatilmagan qo'shimcha ma'no»lar yuzaga chiqishini e'tirof etadi. YE.V.Ermakova sintaktik semantika doirasida, dastlab, implitsitlikning asosiy xarakterli xususiyatlari (G.G.Pochepsov, I.P.Susov, L.V.Lisochenko, Yu.S.Martemyanov, N.D.Arutyunova, V.V.Bogdanov tadqiq qilingan bo'lsa, bevosita badiiy badiiy matndagi implitsitlik masalasi esa nisbatan kamroq o'rganilganligini ta'kidlaydi (Dolinin 1983,

⁵ 1 Даниленко В.П. Общее языкознание и история языкознания: курс лекций / В.П. Даниленко. – М.: Флинта: Наука, 2009. – С. 18. 2 Кожинов В.В. Об изучении «художественной речи» // Контекст – 1974 / Под ред. Н.К.Гея. – М., 1975. – С. 258-260. 3 Мелёхин А.И. Особенности прагматической функции речи в позднем возрасте: принципы диагностики и пути восстановления // Электронный журнал «Современная зарубежная психология» 2017. Том 6. – № 3. – С. 9-52.

⁶ Мелёхин А.И. Ko'rsatilgan manba. – С. 39-52. Реформатский А.А. Введение в языковедение / Под ред. В.А.Виноградова. – М.: Аспект Пресс, 1996. – С. 20.

Bogdasaryan 1983, Nikitin 1988, Sitdikova 1985, Molchanova 1988, Bezugla 2007, Yermakova 2007, 2008, 2009, Bertuccelli-Papi 2000).⁷

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, o'zbek tilshunosligida esa badiiy asarning zohiriy va botiniy ma'nolari xususidagi qarashlar mumtoz adabiyot doirasida qadimdan mavjud bo'lsa-da, zamonaviy badiiy matnlardagi implitsitlik borasidagi izlanishlar endigina shakllanmoqda. Nutqda ifodalanadigan implitsitlikning murakkab semantik tarkibi, turli vositalar orqali ifodalanishi bugungi kunda ko'pchilikni qiziqtirib kelayotgan murakkab masalalardan biridir. Yashirin ifodalanadigan implitsit ma'nolar yozuvchining badiiy mahorati, til boyliklarini qay darajada o'zlashtirganligi va til birliklarining uslubiy imkoniyatlaridan mohirona foydalana olish qobiliyatiga ham bog'liqdir. Bu esa badiiy matnlar implitsitni ifodalash vositalarini aniqlash uchun keng maydon bo'la oladi degan xulosaga olib keladi. Yozuvchining o'z asari orqali nechog'li implitsit axborot taqdim etish maqsadi, ifodalangan mazmunning yashirin bayonini anglash adresatning fikrlash qobiliyati va olam haqidagi tasavvurlari darajasiga bog'liqdir. Implitsitlik tushunchasi «til vositalarida bevosita ifoda topmagan, tinglovchi tomonidan nutqiy tuzilmaning voqelanish sharoitlari va eksplitsit ifodalangan ma'no hamkorligidan kelib chiqib fahmlanadigan elementl «sifatida keyingi yillarda o'zbek nasrida paydo bo'lgan ko'plab ramziy-majoziy bayon asosidagi nasriy asarlarni tahlil qilishda qo'l keladi. Masalan, Nazar Eshonqulning «Maymun yetaklagan odam» hikoyasi, Tog'ay Murodning «Otamdan qolgan dalalar», Murod Muhammaddo'stning «Lolazor», Xurshid Do'stmuhammadning «Bozor» romanlari va boshqa ko'plab asarlarni ko'rsatish mumkin. Antropotsentrik tamoyilga ko'ra badiiy matnda nutqiy vaziyat polifonik mohiyat kasb etadi: «muallif-badiiy asarning yaratuvchisi»; «harakatlanuvchi shaxs»; «o'quvchi-badiiy asarning qayta yaratuvchisi». Shu nuqtayi nazardan yondashilganda, oddiy diskursiv matnda adresant-adresat muloqoti amalga oshsa, badiiy matnning ma'nomazmuni ikki tomonlama murakkablashadi.⁸ «Harakatlanuvchi shaxs»lar, ya'ni personajlarning o'zaro diskursiv muloqoti jarayonidagi ba'zan muallifning subyektiv munosabati ham anglashiladi. – Menga qara, Qurbonoy. Qurbonoy xola qaddini rostladi. Komissar sut bidonini qor ustiga qo'yib, allanechuk qunishib turar, zahil yuzi o'ychan edi. – Rostingni ayt! – dedi kinoyali iljayib. - Joynamoz ustida har kuni qarg'asang kerak meni? Ota-onang uchun, o'zing uchun... Faqat to'g'risini ayt! – O'zimga nima qipti? – dedi Qurbonoy xola dili og'rib. – Xex! – Komissar kaltakesakdek chirqillab kuldi. - O'zing bo'lmasa ota-onang uchun... – Men hech kimni qarg'amiyman, – dedi Qurbonoy xola ishonch bilan. -Qur'onda bitilgan: «Alloh har narsani ko'rguvchidir.

⁷ Арутюнова Н.Д. Истоки, проблемы и категории прагматики. // Лингвистическая прагматика. – М.: Прогресс, 1985. Вып. 16. – С. 21-38. Hakimov M. O'zbek pragmalingvistikasi asoslari. – T.: Akademnashr, 2013. – 176 b. Ермакова Е.В. Имплицитность в художественном тексте (на материале русскоязычной и англоязычной прозы психологического и фантастического реализма) Автореф. дисс. док. фил. наук, Саратов, 2010. – С. 289-296.

⁸ Шамахмудова А. Замоновий тилшуносликда билвоситалик ва имплицитлик тушунчалари. Хорижий филология. – № 1. 2017. – Б. 68-70. 2 Yusupov O. Badiiy matnning lingvokognitiv xususiyatlari // TDPU Ilmiy axborotlari. Ilmiynazariy jurnali – № 2 (11) 2017. – B. 41-44; Xudayberganova D.S. O'zbek tilidagi badiiy matnlarning antropotsentrik talqini. Filol. fan. d-ri. ... diss. a

Tangrim hammasini ko'rib turibdi». Komissar birpas gezarib turdi-da, bidon bandidan ko'tardi. Indamay nari ketdi (O'.Hoshimov «Tushda kechgan umrlar»). Ushbu parchada matnning implitsit ma'nosi allyuziya vositasida yuzaga chiqadi. Allyuziya (lot. *allusio* – ishora, hazil) – barchaga tanish deb hisoblangan real siyosiy, maishiy, tarixiy yoki adabiy faktga ishora qilishga asoslangan stilistik usul. Mohiyatan, Sharq mumtoz she'riyatida keng qo'llangan talmeh san'atiga yaqin keladi. Farqli jihati shuki, talmeh ko'proq mashhur tarixiy va badiiy faktlarga ishora qilinsa, allyuziyada ijodkor o'z zamonasidagi siyosiy, maishiy yoki badiiy faktlarga ishora qilishi ham mumkin. Ya'ni allyuziyada ishora obyektining doirasi kengroq. Qurbonoy tomonidan aytilgan «Tangrim hammasini ko'rib turibdi» jumlasida «Xudo jazoingni o'zi beradi» pragmemasi ifodalangan bo'lsa, asar oxirrog'ida bo'lib o'tgan shu qisqa diskursiv muloqot «Sobiq Ittifoq davridagi mustamlaka yillar silsilalari, ma'naviy-ruhiy bosimlar, repressiya dahshatlari, mavjud ijtimoiy muhit ta'sirida tarbiyalangan avlodlar fojiasi kabi millatning og'riqli nuqtalari personajlar hayotidagi kesishgan nuqtalar – Komissarning Qurbonoylar oilasiga sinfiy dushman sifatida qarashi, ota-onasining qotili ekani, uning yosh yetim qolib, hayotda ko'p qiyinchiliklarga duchor bo'lishiga sababchi ekanligi va ijtimoiy tipik shaxs sifatida ko'p odamlar hayotiga zomin bo'lgan Komissarning umri nihoyasida xor bo'lganligiga Qurbonoy o'z ko'zi bilan guvoh bo'layotganligi kabi ekspressiv jarayonlar qabariq holda asar qahramonlari nutqi orqali yozuvchi prizmasidan o'tkaziladi va adresatga taqdim qilinadi.⁹

ADABIYOTLAR RO 'YXATI

1. Bushuy T.A., Safarov Sh.S. Til qurilishi: tahlil metodlari va metodologiyasi: ilmiy nashr. – Toshkent: Fan, 2007. – B. 21. 3. [https://wiki2.org/ru/Функции_языка_\(Якобсон\)](https://wiki2.org/ru/Функции_языка_(Якобсон))
2. Hakimov M. O'zbek pragmalingsistikasi asoslari. – T.: Akademnashr, 2013. – 176 b. Ермакова Е.В. Имплицитность в художественном тексте (на материале русскоязычной и англоязычной прозы психологического и фантастического реализма) Автореф. дисс. док. фил. наук, Саратов, 2010. – С. 289-296.
3. Kuronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati – T.: Akademnashr, 2010 y. – 28-b.
4. Yusupov O. Badiiy matnning lingvokognitiv xususiyatlari // TDPU Ilmiy axborotlari. Ilmiynazariy jurnali – № 2 (11) 2017. – B. 41-44.
5. Арутюнова Н.Д. Истоки, проблемы и категории прагматики. // Лингвистическая прагматика. – М.: Прогресс, 1985. Вып. 16. – С. 21-38.
6. Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка. – М., 1993. – С. 12-14.
7. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М., 1984. – С.77.

⁹ Kuronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati – T.: Akademnashr, 2010 y. – 28-b

8. Даниленко В.П. Общее языкознание и история языкознания: курс лекций / В.П. Даниленко. – М.: Флинта: Наука, 2009. – С. 18.
9. Кожин В.В. Об изучении «художественной речи» // Контекст – 1974 / Под ред. Н.К.Гея. – М., 1975. – С. 258-260.
10. Мелёхин А.И. Особенности прагматической функции речи в позднем возрасте: принципы диагностики и пути восстановления // Электронный журнал «Современная зарубежная психология» 2017. Том 6. – № 3. – С. 9-52.
11. Реформатский А.А. Введение в языковедение / Под ред. В.А.Виноградова. – М.: Аспект Пресс, 1996. – С. 20.
12. Сусов И.П. Лингвистическая прагматика. 2006 // <https://studfile.net/preview/9932129/>. 2 Трошина Н.Н. Карл Бюлер // <https://cyberleninka.ru/article/n/karl-byuler>.
13. Шамахмудова А. Замонавий тилшуносликда билвоситалик ва имплицитлик тушунчалари. Хорижий филология. – № 1. 2017. – Б. 68-70.